obor zvolí, a za své peníze by požadoval profesionálně odvedenou práci, jež jej vybaví znalostmi a dovednostmi potřebnými pro život. Řečeno v duchu slov Petra Čorneje, který hovořil o potřebě „promítnout" studentům historie celý „film dějin":[11] za lístky do kina také platíme.

11 P. ČORNEJ, *Spojité nádoby*, s. 7.

DISKUSE KOLEM KNIHY FRANÇOISE MAYER „ČEŠI A JEJICH KOMUNISMUS"[1]

Muriel Blaive

Discussion around the Françoise Mayer's Book "*The Czechs and Their Communism*"

This discussion contribution focuses on three questions inspired by Francoise Mayer's book. Was the Velvet Revolution really a revolution (and hence: is the Czech exception in Central Europe really an exception?); what can the sociologist do when the historians have not yet done their job?; and can one forget genuine reality, i.e. socio-economic history? The contribution aimed to stress that despite the considerable quality and usefulness of Mayer's book, any kind of sociology of post-communist society will remain inadequate unless backed by sufficient research in the field of the social history of communist and specifically here the relationship of Czech society to communism. One secondary and negative effect of the lack of such studies is the tendency for current debate (fascinating but rather irrelevant and generally very provincial) on Czech collective memory of the period of communism to concentrate on the question of Czech character or on the question of the "mission" of the Czech historian. But arguable the historian is more useful when actually doing research than when endlessly reflecting on his own character.

1 FRANÇOISE MAYER, *Les Tchèques et leur communisme*, Paris 2003.

První a nejdůležitější poznámka je, že tato kniha je velmi kvalitní a zaslouží četné komplimenty. Jde o habilitační práci autorky, která byla obhájena v prosinci 2003 v EHESS v Paříži. Úkol sama autorka definovala jako pokus „analyzovat vytváření kolektivní paměti komunismu v české společnosti 90. let". Jde tedy o sociologickou práci, která mne jako historičku zaujala a při níž jsem si položila následující tři otázky:

Byla sametová revoluce opravdu revolucí? (a tím: Je česká výjimka skutečně výjimkou?)

Naprostá většina komentátorů, sociologů, politologů anebo historiků, kteří píší o takzvaném přechodu od komunismu k demokracii ve střední Evropě, zdůrazňuje jakousi českou výjimku ve srovnání s Polskem a Maďarskem. Proč? Protože Čechoslováci údajně neprožili v roce 1989 kulaté stoly jako ostatní země, a tím se stal přechod radikálnějším. Dokonce například Jacques Rupnik[2] na stránkách Soudobých dějin vysvětluje, že revoluce byla vnucena komunistickým elitám, a proto jim scházela legitimita, které se komunisté (brzo již bývalí komunisté) v Polsku a v Maďarsku těšili. Absence jednání s komunisty vedla k legitimizační strategii nových elit přes legislativu, skrze zákony, a to je prý důvod, proč byly zákony mnohem radikálnější (například lustrace nebo zákon o protiprávnosti komunistického režimu).

Podle mne má Françoise Mayer k této otázce ambivalentní postoj. Na jedné straně přijímá dominantní tezi o české výjimce, kterou jsem již popsala, a na straně druhé sama uvádí celou řadu okolností, aniž by se jim vůbec divila, které však mne osobně ohromily vzhledem k sotva uvěřitelné přítomnosti komunistů před revolucí, během ní i po ní. Jak je možné argumentovat tím, že se komunisté nezúčastnili politického přechodu, zatímco ministři tak důležití, jako např. premiér a ministr obrany coby členové komunistické strany po řadu dalších měsíců zůstali ve funkcích; když komunistická skupina v parlamentu byla druhou největší po prvních svobodných volbách; když se komunisté podíleli na práci Komise pro vyšetřování událostí 17. listopadu; když se ještě v červnu 1990 strana těšila zájmu 756 120 členů; a symbolický fakt mezi všemi, že to byl starý komunistický parlament, kdo vydal zákon o rehabilitacích? Můžeme si představit „měkčí" přechod než tento, kdy se komunisté nadále těšili nejen průměrně velké politické moci, ale dokonce průměrně velké volební a občanské podpoře?

To všechno podle mne svědčí o hlubokém zakořenění komunismu v české společnosti ještě v roce 1989; skutečnost, že komunisté měli naději v případě přímých voleb postavit kandidáta Ladislava Adamce proti Václavu Havlovi, je nejen

2 JACQUES RUPNIK, *Politika vyrovnávání s komunistickou minulostí. Česká zkušenost*, Soudobé dějiny 9/2002, č. 1, s. 12.

neuvěřitelná v zemi, kde se revoluce konala ve jménu pravdy a lásky: je to úplně stejné jako v Maďarsku, kde také byla naděje nechat zvolit Imreho Pozsgaye.

Česká společnost, která v dubnu 1990 ještě neměla příležitost vyjádřit se ve volbách, neměla tedy jinou možnost, jak to připomíná Françoise Mayer, než přijmout improvizované spojenectví mezi bývalými nebo současnými komunisty a bývalými politickými vězni, aby udělali tlustou čáru za minulostí a aby se zároveň pohodlně vyhnuli otázce zodpovědnosti – a tím také detailům represe. Françoise Mayer ukazuje, že pokud byla odstraněna otázka legitimity, a dokonce otázka právnosti minulého režimu, „vyrovnávání se s minulostí" by se stalo od samého počátku ambivalentním pojmem, ke kterému by se de facto nebylo možné vrátit. Zdůrazňuje, že tato politika, která zahrnovala později i lustraci, měla paradoxní důsledky. Jeden z nich byl, že se „neznatelně přesunul terč stigmantizace od ‚komunistů' k ‚agentům' a ‚spolupracovníkům'". Ptám se ale, proč nereagovala společnost? Je to náhoda, že si český národ kolektivně vystačil s tím, že byla pohaněna skupina obyvatelstva, která čítala nanejvýš 160 000 osob (těch, kteří byli uvedeni v Cibulkových seznamech) namísto těch 1 700 000 lidí, kteří byli členy KSČ v roce 1989?

Je tedy jasné, že to, co je důležité v takzvaném „vyrovnávání se s minulostí", není ve skutečnosti ono vyrovnávání, nýbrž minulost sama o sobě. To je přesně ten případ, kdy i ta nejbrilantnější sociologie narazí na určité hranice. Abych citovala ještě jednou Jacquesa Rupnika: „podpora a loajalita, jimž se stále těší nereformovaná KSČM, vyvolávají zneklidňující otázky ohledně vztahu části české společnosti ke komunistické minulosti".[3]

Jinými slovy, klíčové je disponovat solidními historickými analýzami vztahů mezi českou společností a komunismem. Problém však spočívá v tom je, že tyto analýzy neexistují, z čehož se samozřejmě nedá vinit Françoise Mayer. Na druhé straně vyvstávají jiné otázky, otázky o práci historiků všech původů, kteří se zabývají současnými českými dějinami.

Jak pracovat jako socioložka, když historici ještě nesplnili svůj úkol?

Snažila jsem si představit, jak bych začala pracovat na tak ambiciózním projektu, kdybych byla na místě Françoise Mayer. Napadlo mě, že každý historik (ne-li každý občan) má názor na to, jak mohl režim tak lehce přežít až do listopadu 1989, jak byl schopen získat ke svému cíli dostačující část obyvatelstva. Ale troufám si říci, že o tom psalo velmi málo osob, ne-li vůbec nikdo. Kdyby Françoise Mayer studovala východoněmeckou společnost a její (přítomný i minulý) vztah ke komunismu, měla by k dispozici doslova stovky textů, studií a knih. V českém případě je na prvním místě konstatování, že historici prakticky ještě ani nezačali

3 J. RUPNIK, *Politika vyrovnávání*, s. 19.

probírat vztah české společnosti ke komunismu. Zatím bylo velmi málo vyzkoumáno na poli sociálních dějin nebo dějin každodenního života – příjemnou výjimkou je nedávno vydaná kniha od Martina France.[4] Ale proč tomu tak je? Proč se historikové kolektivně, samozřejmě až na určité výjimky, zatím soustřeďovali spíše na krizové momenty a velké události (jako byly roky 1948, 1968, 1989) nebo na elity či na způsob, jak společnost snášela represi, a ne na způsob, jak se s režimem smířila, případně zkompromitovala?

Odpověď je celkem jednoduchá: protože je to pohodlnější. Je mnohem pohodlnější prostudovat represi po Pražském jaru než se tázat po tom, proč spontánní odboj proti okupantům skončil více méně za týden. Je příjemnější pokračovat v napůl vyjádřené iluzi, že Československo prožilo nejtvrdší represi ze všech ostatních komunistických zemí v 50. letech, než zkoumat, proč a jak je vůbec možné, jak to prokázal Jiří Maňák,[5] že až polovina české aktivní populace vstoupila do strany ke konci roku 1948. Je snazší lamentovat nad tím, jak společenské vědy trpěly za normalizace, než se ptát, proč 14 900 700 lidí nepodepsalo Chartu 77. To nás přivádí k třetímu bodu: Kdyby byly více rozvíjeny sociální dějiny, snad bychom se už neztráceli v nadintelektuálním tázání po české společnosti. Tento bod bych ironicky nazvala: návrat do reálné skutečnosti.

Lze zapomenout na reálnou skutečnost, tj. na socioekonomické dějiny?

Françoise Mayer se ve snaze vysvětlit občanskou pasivitu za normalizace stejně jako převážná většina českých a zahraničních autorů soustřeďuje na otázku kulturní identity Čechů. Mnoho stránek věnuje celé stránky disidentským debatám a otázce, proč „symbolická minulost ‚funguje' v určitých momentech dějin (1968, 1989), a ne v jiných (1969–1989)". Zeptáme se tedy, proč by se mimořádné (skutečně hrdinské) chování české společnosti v týdnu, který následoval po invazi vojsk Varšavské smlouvy, a v týdnu po 17. listopadu mělo stát normou, zatímco pasivní chování po dobu dvaceti let normalizace by mělo být výjimkou? Proč by zdánlivá pasivita neměla být také hodna kulturní a demokratické národní tradice? Proč by měla být „smutná" analýza Milana Šimečky, podle které „žádný politický ideál není tak lákavý, že by se si zasloužil, aby mu byla obětována radost konzumu, kterou reálný socialismus zajišťuje Čechoslovákům"?[6]

Françoise Mayer soudí, že tato nevyslovená konzumní smlouva mezi mocí a obyvatelstvem se rovná krizi společnosti a konsekventně, jako skoro všichni

4 MARTIN FRANC, *Řasy nebo knedlíky? Postoje odborníků na výživu k inovacím a tradicím v české stravě v 50. a 60. letech 20. století*, Praha 2003.

5 JIŘÍ MAŇÁK, *Komunisté na pochodu k moci. Vývoj početnosti a struktury KSČ v období 1945–1948*, Praha 1995, s. 57.

6 MILAN ŠIMEČKA, *Le rétablissement de l'ordre*, Paříž 1979, s. 10. K tomu srov. F. MAYER, *Les Tchèques*, s. 142.

ostatní, soustřeďuje debatu kolem otázky: Jak se z této krize dostat? Ale proč by se socioekonomické uspokojení populace nutně mělo rovnat „krizi"? Nespočívá ona tzv. „krize" spíše někde v tom, že morální argument je výrazně méně lákavý, když je bříško plné? A je-li tomu tak, lze se tomu opravdu divit a je to opravdu jen specifické pro Československo 70. let?

Myslím si, že kdyby se hledaly a našly odpovědi na tyto naprosto prozaické otázky, nemuselo by se potom věnovat tolik času a pozornosti intelektuálním debatám, jejichž efekt, to snad každý přizná, je sotva měřitelný. Stejně tak by snad nebylo zapotřebí věnovat tolik času a energie otázkám takzvaného poslání českého historika. Je vůbec možné donutit jeden národ, aby měl kolektivní paměť své minulosti? Já si osobně myslím, že to možné není a že to také není úkolem historika, tím méně jeho posláním. Historik není filozof, a když bude bádat, speciálně v oblasti sociálních dějin, mělo by to stačit na pomalé a postupné vybudování kolektivní paměti komunismu, která zatím české společnosti schází.